

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗМІСТУ СВІТОГЛЯДНИХ ЗАСАД ПРАВА НА ПРАВОВЕ БУТТЯ ЛЮДИНИ

А. Кравченко

*Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого
вул. Пушкінська, 77, 61024 Харків, Україна*

У статті простежено трансформацію змісту світоглядних засад філософії права на правове буття людини. Доведено, що філософія права – це галузь знань світоглядного характеру, які є орієнтирами і регуляторами всієї правової життєдіяльності людини.

Ключові слова: правове буття людини, соціум, філософія права, трансформація.

Філософія права дає змогу зрозуміти право як цілісну систему, однак це завдання можна виконати лише за умови наявності системності світогляду носіїв права.

Систематизація і формування змісту світоглядних засад філософії права – проблема досить актуальна і мало розроблена у сучасних правознавчих дослідженнях. На різних рівнях організації соціуму можна говорити про різні види правових норм і правил поведінки. Право здобуває свою безсторонність не завдяки відстороненню від будь-яких політичних, конфесійних, расових, національних, вікових інтересів, а завдяки тому, що воно забезпечує узгодження і задоволення цих інтересів. Саме світоглядні засади, а не «чиста теорія права» чи «чиста правова логіка» дають підстави як у теорії, так і на практиці зайняти як науковцю, так і пересічному громадянину справді виважену, правову позицію з будь-якого правознавчого питання. А якщо враховувати зростання складності і різноманітності суспільної реальності сьогодні, то подібна постановка проблеми дозволить радикально спростити розгляд великої кількості питань, які виявились міждисциплінарними щодо права то інших сфер суспільного життя, а також щодо різних систем і підсистем всередині самого права.

Побіжно розглядають світоглядні аспекти філософії права закордонні фахівці з права [1], хоча останнім часом з'явилась низка вітчизняних спеціальних видань з філософії права [2], окрім класичних праць В.С.Нерсисянца [3]. Наприклад, англійський правознавець Дж. Фінніс пропонує таке положення, що пояснює цей зв'язок: “Можна сказати, що правові системи утворюються й підтримуються за умови дії певних чинників, що, як і будь-які підстави, передбачають і (чи) пропонують оцінку(ки). Будь-яке загальне пояснення правових систем (чи поняття права і правової системи) має ідентифікувати такі формотворні оцінки” [4]. Такими підставами нам видаються передусім цінності, оскільки оцінка, як складова системи ціннісних орієнтацій, формується саме у світогляді.

Система права виникає з реальних потреб громадян. Тому на різних рівнях організації взаємодії людей можна говорити про різні види правових норм (правил поведінки). Загальніші норми, які охоплюють більші спільноти виявляються сильнішими за ті, які регулюють взаємодію людей у менших групах. У цьому збігаються дві авторитетні традиції права: англійська і німецька. Так, наприклад, у перекладеному з англійської мови словнику за редакцією А. Макліна “Політика” зазначено: “Право (entitlement) – сукупність правових норм (правопорядок), що регулюють відносини людей між собою, з офіційними інстанціями чи між інстанціями... Право, закон (law), позитивне право загалом можна визначити як

систему норм, установлених будь-якою суверенною державою” [5]. Як бачимо, англійська традиція права передбачає навіть два різні терміни для різних рівнів права. Водночас привертає увагу те, що саме на другому рівні право розглядається як система. Так і Гегель у своїй класичній праці «Філософія права» доводить, що право у власному сенсі слова виникає саме на рівні держави, яка захищає спільні інтереси всіх громадян. Втім, це дає підстави критикам Гегеля говорити про недооцінку ролі індивіда у функціонуванні й удосконаленні системи права.

Більш виважену оцінку права як системи дає інший англійський дослідник Т. Оноре, який доводить таке: “Цінність ефективної правової системи полягає у встановленні рівноваги між погрозами і обіцянками, а також між тими аспектами моралі, які держава нав’язує примусово, і тими, які лишаються на розсуд особи. Вона має знайти такий компроміс між різними цінностями, що дав би змогу мирно і безпечно жити разом людям з різними моральними, політичними й соціальними пріоритетами” [6].

Тому, метою пропонованої статті є дослідження трансформації змісту світоглядних засад права на правове буття людини. Системність права прямо залежить від системності (або щонайменше узгодженості) світоглядних засад права. Цей зв’язок значною мірою може бути розкрито за допомогою аналізу світоглядних засад філософії права. Філософія права завдяки порівнянню різних напрямів і традицій права, різних систем і підвидів права досягає бачення спільної основи для усіх виявів права у суспільстві, тобто дає системне розуміння права. Але чи ґрунтується сама філософія права на узгоджених світоглядних засадах? Цілком можливо, що до однієї й тієї ж філософії права приходять люди з різними світоглядами. Однак вирішальну роль відіграє те, що сама філософія права змінює різні світогляди, спрямовуючи їх до нових цінностей і надаючи їм тим самим тієї єдності, якої навряд чи можна очікувати від світоглядів стихійних носіїв права. Тому, коли йдеться про світоглядні засади філософії права, варто звернутися спочатку до більш загального питання про світоглядні засади філософського знання. Спробуємо надалі, спираючись на традицію київської філософської світоглядно-антропологічної школи [7], проаналізувати проблему світоглядних засад філософії права. При цьому чи не найбільш розгорнутий виклад методологічних принципів цієї школи знаходимо у працях І.В. Бойченка.

Очевидно, що сама філософія є певним типом світогляду, оскільки дає відповіді на основні світоглядні питання: “У чому сутність людини?”, “У чому полягає сутність світу?”, “Яке призначення людини в світі? (У чому сенс життя?)”. Як правило, людина, що ставить такого типу запитання, філософствує, керується своїми власними ідеями виробленими на основі цих роздумів і в житті, а не лише в теоретичних пошуках, відтворених у теоретичній системі знань.

Поняття “філософський світогляд” і “теоретична система знань” справді досить близькі за своїм змістом, але аж ніяк не тотожні. Для того, щоб виявити відмінності між ними, потрібно, передусім, з’ясувати своєрідність світоглядних знань щодо теоретичних знань. Філософський світогляд не є лише пасивним світоспогляданням реальності; він – форма активних пошуків особою самої себе, свого покликання в світі інших людей і основа реалізації нею знайденого покликання. Будучи “наймолодшою” з трьох основних форм світоглядного осягнення історії, на думку І.В. Бойченка, а отже – породженням суспільства, розвинутішого за ті, що породили, відповідно, міфологічне та релігійне історичне світоспоглядання, філософський світогляд виявляє розлогу структурну розгалуженість і неабияке багатство змісту (Див.:

І.В. Бойченко «Філософія історії». – Київ: Знання, 2000). Сказане згаданим дослідником щодо історичного світогляду цілком можна поширити, на наш погляд, на світогляд в цілому. Адже не лише щодо поглядів на історію, а й у інших сферах пізнання можна простежити послідовну зміну спочатку релігійним світоглядом світогляду міфологічного, а потім – філософським світоглядом світогляду релігійного. Про ці три типи світогляду можна говорити як про три історичні типи світогляду, маючи на увазі домінуючі у суспільстві переконання.

Окремо треба зазначити, що в сучасному суспільстві варто стверджувати про домінування філософського, а не наукового світогляду, про що йшлося у марксистській радянській традиції. Річ у тім, що наукове знання за визначенням є об'єктивним, а отже чужим для переконань індивіда: наукові істини залишаються такими незалежно від переконань їх носія, а також незалежно від того, подобаються вони комусь чи ні. Отож, науковими знаннями може користуватись людина практично з будь-яким світоглядом: це знання є чимось на зразок скальпеля, який в одних руках – досконалий інструмент для лікування, в інших – для вбивства, а у третіх, невмілих руках – майже нікчемна річ, яка швидше становить загрозу для її випадкового володаря. Якщо уявимо собі замість скальпеля знання про атомну енергію, наслідки можуть виявитись набагато більш вражаючими і далекоюсяжними для суспільства.

З іншого боку, силу раціонального знання, яким є наука, обґрунтовує саме філософія. Досить згадати лише те, що “батьком” багатьох сучасних наук є видатний філософ Арістотель, а наука Нового часу своє суспільне і світоглядне обґрунтування отримала передусім у працях філософів Відродження, зокрема Френсіса Бекона з його відомим висловом “Знання – сила”.

Тому, не лише філософський історичний світогляд, як зазначає І.В. Бойченко, але й будь-який філософський світогляд – явище вкрай складне, багатомірне. Тому неодномірною, багатоплощинною є і його структура. Елементи цієї структури можуть виокремлюватися й відповідним чином погруповуватися в різні субструктури (підструктури) за різними критеріями і навіть у багатьох комбінаціях – залежно від змістових особливостей того чи іншого різновиду філософського світогляду. Однак, будь-який світогляд має такі підструктури: когнітивну, ціннісну і поведінкову. Якщо щодо когнітивної підструктури філософія права допускає значні варіації, приймаючи і так би мовити “переплаваючи” різноманітні людські знання, то щодо ціннісної і поведінкової складових неможливі суттєві розбіжності: право якраз і слугує для обмеження і спрямування нашої поведінки, визначаючи її через утвердження певних безумовних цінностей.

Варто зазначити також, що оскільки право жорстко визначає, як правило, лише заборонене, даючи широкий простір вибору можливого дозволеного, то йдеться не про жорстку детермінацію поведінки, а про її коригування. Тому праву властива також значна терпимість щодо більшості цінностей за умови визнання цінностей самого права. Коли йдеться про світоглядні засади філософії права, центральним виявляється завдання усвідомлення універсальних смислів і загальнолюдських істин, нехай навіть у формі самостійної думки, про універсальні реалії буття. Цим світоглядним засадам притаманні не лише раціональні, але й ірраціональні чинники, які спрямовують до правової рефлексії, а отже й виводять нас на рівень філософії права.

Філософське осмислення, як уже було зазначено, має світоглядний характер, тобто спрямоване на розв'язання смисложиттєвих проблем людського буття. Тому

воно може і має бути, з деякими застереженнями, охарактеризоване як філософський тип світогляду. Філософське світорозуміння характеризується, на думку І.В. Бойченка [8], домінуванням свідомої складової й існує у значенні самосвідомості історичних суб'єктів. Це, звісно, аж ніяк не означає відсутності у філософському світоспогляданні історичного процесу стихійного начала і не дає будь-яких підстав для його недооцінення. Іншою, не менш важливою, суттєвою рисою філософського осягнення історії є те, що в ньому зіставлення “людина – світ” розглянено в його чистому, так би мовити, вигляді і в чіткій, зрілій і добре виявленій, а не в тій чи іншій, латентній, прихованій або ж перетвореній формі.

Світоглядне філософське осмислення суспільної реальності, як і будь-яке світоглядне осмислення, охоплює всі три рівні смисложиттєвого відношення “людина – суспільний світ”: світовідчуття, світосприйняття й світорозуміння суспільної реальності. Однак, провідним, домінуючим світоглядним рівнем тут є не світовідчуття, як у міфології, і не світосприйняття, як у релігії, а правове світорозуміння.

Проводячи аналогію з філософією політики, можна щодо філософії права, як і І.В. Бойченко [9], стверджувати таке. Від спеціальних галузей правознавства філософія права відрізняється не лише, і, можливо, навіть не стільки за найвищим ступенем узагальнень (адже, згадаємо, такий же ступінь осягнення політичної дійсності притаманний також загальноправовій спеціальнонауковій теорії (юриспруденції), макросоціологічній теорії права та загальноісторичній теорії права), скільки за типом узагальнень. Філософія розглядає право не просто як цілісність, але, водночас, і крізь призму основного питання філософії, тобто крізь призму співвідношення свідомості та реальності, суб'єкта та об'єкта тощо. При цьому не можна забувати й про те, що основне питання філософії може ставитися та вирішуватися у різних ракурсах через співвідношення:

а) суб'єкта та об'єкта у царині самої правової дійсності, правового поля (світоглядний аспект);

б) суб'єкта та об'єкта у процесі пізнання правових явищ, знань про право з предметом, що відображається у цих знаннях, тобто з правовою реальністю (теоретико-пізнавальний аспект);

в) знань як правильного відображення правових реалій, тобто з боку об'єктивності їхнього змісту, і знань, але вже у тому сенсі, у якому вони постають методами, тобто засобами подальшого поглибленого осмислення означених реалій (методологічний аспект).

Світоглядність філософського споглядання правової дійсності знаходить свій вияв у осмисленні цієї дійсності крізь призму зв'язків “людина – світ права”, “суб'єкт права – об'єкт права”, “суб'єкт зобов'язань – об'єкт зобов'язань” та інших у цьому ж зрізі, з врахуванням усіх як розходжень, так і взаємопереходів суб'єкта й об'єкта реальної правової життєдіяльності. Ці знання вже не є суто об'єкними, в чомусь навіть байдужими щодо людини, а навпаки, людиноцентричними.

Філософія права, отже, так як і філософія політики, за свідченням авторів підручника “Філософія політики”, у цьому сенсі є як галуззю знань саме світоглядного характеру, тобто знань, які допомагають людині змінити передусім саму себе як агент політичної або правової дії, стати свідомим суб'єктом цілеспрямованої політичної або правової творчості.

Важливим у цьому відношенні є ще одне розмежування світоглядних філософсько-правових знань. З одного боку, теоретичних філософсько-правових, а з іншого – спеціальних юридичних знань. У цьому випадку термін “теоретичні” доречно вживати для характеристики філософсько-правових і спеціальнонаукових юридичних знань у широкому значенні слова. Тобто не в сенсі відмінних від емпіричних чи повсякденних юридичних знань, а переважно для фіксації тієї обставини, що ці знання виокремлені зі сфери практичного функціонування й перебувають у “законсервованій”, опредметненій формі філософських і спеціальних юридичних монографій, довідників, підручників, посібників, конспектів лекцій з філософії права чи спеціальних галузей юриспруденції тощо.

На відміну від теоретичних (філософських та спеціальнонаукових) знань про правову реальність, світоглядно-філософські знання про право не є зовнішніми для людини. Вони стають справді світоглядними лише інтеріоризуючись. Інакше кажучи, тільки духовно засвоюючись, трансформуючись у власні правові ідеї, ідеали, внутрішні правові переконання, правила, стереотипи й установки правової життєдіяльності людини, а також її відношення до світу правової дійсності як світу не лише інших людей, а і свого власного світу.

“Зв’язок світогляду із знанням, – зазначають автори навчального посібника “Філософія” за редакцією І.Ф. Надольного, – не означає їхньої тотожності: якби це було так, то не важко було б проінформувати людину або соціальну групу і без духовної кризи, без тяжкої внутрішньої муки сформувати світогляд. Це – просвітительський погляд, в основу якого покладено уявлення про те, що є загальні закони буття, відомі філософії, а знання цих законів і складає світогляд, тобто є сукупністю цілісних уявлень про світ та місце людини в цьому світі. Однак світогляд не є лише сукупністю знань про світ, це, швидше, своєрідний синтез видів знань і різноманітних смислів осягнення світу людиною, проекція особистісних власних проблем, інакше кажучи, це не вищий процес засвоєння готового знання, а внутрішня робота і самоздобуття... Формується не тільки світогляд, а й особистість з її переконаннями та життєвими установками, а тому світогляд може мати місце лише там, де є “само”, тобто самоздобуття, самовиховання, саморозвиток, самовдосконалення, самоосвіта, самообмеження” [10].

Варто при цьому звернути увагу на те, що всі ці “само” реалізуються аж ніяк не через потурання власним примхам, розвагам, самозакоханості. А навпаки, у боротьбі з собою, власною самообмеженістю, пихою, нерозвиненістю, самозакоханістю тощо.

Філософія права, як і філософія політики, є галуззю знань світоглядного характеру, тобто знань, які допомагають людині змінити передусім саму себе, а не зовнішній світ, сягнути якісно нових духовних горизонтів. І вже на рівні цих горизонтів по-новому побачити та осягнути царину правового буття людей. Постаючи одним з високоспеціалізованих різновидів сучасного пізнання, вона продукує, однак, не лише й подекуди навіть не стільки конкретно адресовані, “фахові”, скільки загальнозначущі, “вселюдські” ідеї. Значення таких філософсько-правових ідей полягає не стільки в тому, що вони втілюються у відповідних системах опредметненого юридичного знання, в їх найширшому, світоглядному призначенні, виконанні ними функцій світоглядних орієнтирів і регулятивів усієї правової життєдіяльності окремих людей та найрізноманітніших за масштабом спільнот, усіх суб’єктів соціально-перетворюючої правової дії.

1. *Дворкін Р.* Серйозний погляд на права. – К.: Основи, 2000; Фуллер Л.Л. Анатомія права. – К.: Сфера, 1990; ; Фуллер Л.Л. Мораль права. – К.: Сфера, 1990; Хайек Ф.А. Право, законодавство та свобода: У 3 Т. – К.: Сфера, 1999–2000; Дель Веккіо Дж. Філософія права // Антологія мирової правової думки: В 5-ти т. – Т.3. – М.: Мысль, 1999. – с. 719–722; Харт Х.Л.А. Концепція права. – К.: Сфера, 1998 та ін.
2. *Бачинін В.А., Панов М.І.* Філософія права. – К.: Вид. дім “Ін юре”, 2002; *Біленчук П.Д., Гвоздецький В.Д., Сливка С.С.* Філософія права. – К.: Атіка, 1999; *Жоль К.К.* Філософія і соціологія права. – К.: Юрінком Інтер, 2000; *Кузнецов В.* Філософія права. Історія та сучасність. – К.: Стило, Фоліант, 2003; Філософія права (За ред. О.Г. Данільяна). – К.: Юрінком Інтер, 2002; Філософія права (За ред. М.В. Костицького та Б.Ф. Чміля). – К.: Юрінком Інтер, 2000.
3. *Нерсисянц В.С.* Філософія права. – М.: Норма-Інформ, 1999; *Нерсисянц В.С.* Юриспруденція: Введення в курс загальної теорії права і держави. – М.: Норма-Інформ, 1998 та ін.
4. *Finnis J.* Problems of the Philosophy of Law // Oxford Companion to Philosophy. – Oxford: Oxford University Press, 1995. – P.469.
5. Право // Політика. Тлумачний словар. – М.: Інфра М; Весь мир, 2001. – с. 484.
6. *Honore T.* About Law: A Short Introduction. – N.Y.: Oxford University Press, 1995. – P. 108.
7. Див.напр.: *Шинкарук В.І.* Вибрані твори: У 3 Т. – К.: Центр духовної культури, 2003; *Яценко А.І.* Целеполагание и идеалы. – К.: Наукова думка, 1977; *Крымский С.Б.* Філософія як шлях людськості і надії. – К.: Курс, 2001.
8. *Бойченко І.В.* Філософія історії. – Київ: Знання України, 2000. – с. 71.
9. Філософія політики: Підручник, (За ред. І.В. Бойченка). – К.: Знання України, 2003. – с. 27–29.
10. Філософія. (І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко, І.В. Бойченко та ін.). – Київ: Вікар, 2001. – с. 6.

TRANSFORMATION OF THE CONTENT OF THE OUTLOOK LAW PRINCIPLES AS TO LEGAL EXISTENCE OF A PERSON

A. Kravchenko

*Jaroslav Mudryi National Academy of Ukraine
Pushkinska Str. 77, UA-61024 Kharkiv, Ukraine*

The article deals with the transformation of the content of the outlook law principles as to legal existence of a person. The author asserts, that philosophy of law is the branch of knowledge of outlook character, which is landmarks and controllers of the legal vital activity of a person.

Key words: legal existence of a person, legal principles, philosophy of law, transformation.

Стаття надійшла до редколегії 01.10.2006
Прийнята до друку 01.11.2006